

Verwondering en verbijstering

Jart Voortman, 14 november 2016

De schrijver Isaac Bashevis Singer heeft in zijn boek *Op zoek* verteld hoe hij als joodse jongen voor de oorlog vragen begon te stellen bij het geloof van zijn ouders. Nieuwsgierig als hij was, ontdekte hij theorieën over de ontwikkeling van het leven op aarde in honderden miljoenen jaren en stuitte hij op de raadsels van de natuur:

“Ik werd niet alleen gekweld door het lijden van mensen, maar ook dat van dieren, vogels en zelfs insecten. Hongerige wolven vielen lammeren aan. Landjonkers zwierven door de bossen en doodden voor hun plezier herten, hazen en fazanten. Ik koesterde niet alleen wrok tegen de mens maar ook tegen God. Hij had uiteindelijk de wilde beesten met klauwen en tanden op de wereld gezet. Hij had de mens bloeddorstig gemaakt. Ik was een kind, maar ik had dezelfde visie op de wereld als vandaag de dag – een enorm slachthuis, een enorme hel.”¹

Er bestaat een documentaire van National Geographic onder de titel ‘Mijn wilde tuin’. Met de nieuwste technieken wordt in beeld gebracht wat er zich allemaal bij ons onder de grond afspeelt. Je ziet het stoffelijk overschot van een muis, die waarschijnlijk door een kat was doodgebeten. Daarna komen de maden die zijn ingewanden opvreten. Vervolgens komende mieren die zijn vacht, die is overgebleven, naar binnen slepen. En zo doet de vacht van die muis nog even dienst voor de mieren, totdat ook dat vel vergaan is... Een droge commentaarstem voegt toe: “ik dacht dat ik een mooie tuin had, maar ik kom tot de ontdekking dat het een slagveld is.”

Het verloren paradijs

Al in een vroeg stadium van de kerkgeschiedenis ontstonden er problemen over het geloof in God als de schepper van deze wereld. Marcion leefde in de tweede eeuw en was ouderling in de kerk van Rome. Hij kwam uit een rijke familie, die een vermogen had opgebouwd met een rederij in de Zwarte Zee. Geheel in overeenstemming met de gedachten van zijn tijd maakte hij een onderscheid tussen de geestelijke en de stoffelijke wereld. Ons stoffelijke bestaan is onvolmaakt en kan daarom nooit geschapen zijn door God de Vader. Niet de God van de liefde, die we in het evangelie hebben leren kennen, zit achter de Schepping, maar een andere god, de Demiurg, de ambachtsman. Door de God van liefde die Jezus predikte worden we bevrijd van de ‘armzalige elementen’.

Het gevolg van dit uitgangspunt was dat Marcion om het zo maar te zeggen de Bijbel met een schaar te lijf ging. Er bleef niet veel over van de Bijbel. Het Oude Testament kwam te vervallen. Alleen stukken van Lucas en Paulus bleven over. De kerk wilde vasthouden aan de hele Bijbel. Zo werd de beweging van Marcion samen met de beweging van de gnostiek de eerste belangrijke afscheiding in de kerkgeschiedenis. Het geloof in God als schepper roept dus vragen op. Toch zijn er vele gelovigen, die zich niet bewust zijn van de spanningen die er liggen bij het geloof in God als schepper. De dogmaticus Kees van der Kooi gebruikt het zwakke beeld dat er ‘een kreukel’ is tussen schepping en heil.²

¹ I.B. Singer, *Op zoek*, Arbeiderspers 1985, 27,28.

² in Cees Dekker e.a., *En God beschikte een worm*, Ten Have 2006, 91

De hoogleraar medische informatica Jan van Bemmel schreef een prachtig artikel onder de titel 'Een wereld vol wonderen', waarin hij het o.a. heeft over de vleugels van de fruitvlieg, de achtvormige bijendans en de warmtesensoren van de slang. Met andere woorden: wat heeft God het toch bijzonder gemaakt! Zijn er dan geen vragen meer over de goede schepping? Alleen in een voetnoot zegt hij dat hij een behandeling van het probleem van het lijden niet kan inpassen in zijn beschouwing.³ Terecht zegt A. van de Beek dat alle promotie van Intelligent Design mank gaat als het probleem van Gods rechtvaardige bestuur in de wereld (*de theodicee-vraag*) niet is opgelost⁴.

In de bundels onder redactie van Cees Dekker, René van Woudenberg en anderen wordt een enkele keer wel diepgaand ingegaan op de vragen die er liggen, nl. door de christelijk gereformeerde predikant Bert Loonstra en de dogmaticus Gijsbert van den Brink. We vatten hier kort hun betoog samen.

Bert Loonstra⁵ formuleert het probleem bondig: hoe kan de visie op de oorspronkelijke goedheid van de schepping standhouden ten overstaan van het geologische scenario, waarin rampspoed, lijden en dood er al waren vanaf het allereerste begin van dierlijk leven. Verschillende oplossingen passeren bij hem de revue: de totale boedelscheiding van Bijbel en wetenschap, die ieder een aparte taal spreken. Of: de relativering en zelfs bestrijding van wetenschappelijke kennis door creationisten. De oplossing die Loonstra aandient is dat God de oorspronkelijke verwoestende krachten gebruikt heeft om 'in een kunstig evenwicht' een leefbare aarde te creëren. Daarbij past de kwalificatie 'zeer goed'. Hoewel er nog moeilijke vragen overblijven (bijv. over het uitsterven van diersoorten) is zijn conclusie: 'geologische verklaringen van lijden en dood hoeven het geloof niet in de weg te staan'.

Gijsbert van den Brink⁶ acht het volgende kenmerkend voor de evolutietheorie:

1. de aanname van een oude aarde;
2. de waarneming dat lijden en dood altijd verbonden zijn geweest met het leven op aarde;
3. de conclusie dat de mens niet apart is geschapen maar via een natuurlijk proces voortkomt uit de dierenwereld.

Het eerste punt acht Van den Brink overkomelijk. Moeilijker wordt het bij de aanvaarding van dood en lijden. Van den Brink volgt Emil Brunner die stelt dat de wereld zo was ingericht dat deze al paste bij de zondigende mens. Voor de zondeval aten dieren elkaar al op. De schepping wordt in Genesis 1 goed genoemd, zoals in een schilderij waarin het licht en het donker perfect op elkaar afgestemd kunnen zijn. De dood 'diende het leven binnen de grenzen die God haar stelde' (Loonstra). Als de mens zich echter losmaakt van God, verandert de dood van karakter en krijgt de dood een diepe geestelijke dimensie. Volgens de evolutie is de mens langzamerhand geëvolueerd uit de apen. Dit is vanuit de Bijbel onaanvaardbaar. De mens moet door God apart zijn geschapen, ongeveer 40.000 jaar geleden.

Voor mensen buiten de christelijke traditie lijken deze beschouwingen wellicht een vorm van muggenzifterij. Wat een wereldvreemde theologische constructies! Het is echter wel terecht dat Van den Brink in zijn 'theologische prijsberekening' stelt dat de structuur en inhoud van het christelijk geloof in het geding is. Maar evenzeer is duidelijk dat Loonstra en Van den Brink er met een eenvoudige redenering niet uit lijken te komen. Ze proberen het Bijbels getuigenis in te passen in het moderne wereldbeeld en dat lukt maar ten dele. Wat moeten wij ons bijvoorbeeld voorstellen bij hun visie dat na de zondeval de dood 'een geestelijke dimensie' krijgt?

³ in Cees Dekker e.a., *En God beschikte een worm*, Ten Have 2006, 319

⁴ in *Toeval of Schepping*, Kok 2005, 224

⁵ in Dekker e.a., *Omhoog kijken in platland*, Ten Have 2007, 361-379.

⁶ *Schepping en christelijk geloof* in Dekker e.a., *En God beschikte een worm*, Ten Have 2006, 55 e.v.

De kernvraag is: bestond de biologische dood voor de zonde van Adam en Eva in het paradijs?

Je zou verwachten dat de aanname van de biologische dood in de ongeschonden schepping nieuw is in de theologiegeschiedenis. Dat is echter niet het geval. Zowel Augustinus als Thomas van Aquino nemen aan dat er roofdieren waren in de goede schepping. Volgens hen is de natuur van de dieren niet veranderd als gevolg van de zonde van de eerste mens.⁷

Hiertegenover staan andere opvattingen. De Engelse dichter John Milton verwoorde in de zeventiende eeuw in *Paradise Lost* de visie, dat de biologische dood na de zondeval zijn intrede had gedaan. Het is moeilijk de Bijbelse gegevens eenduidig uit te leggen.

In de Bijbel is er een verwachting van een nieuwe aarde waar alles goed is. Deze verwachting correspondeert met de beschrijving van het paradijs in het begin. Wat het paradijs betreft zitten christenen dus met een probleem. Wetenschappelijk staat vast dat er nooit in de geschiedenis van de aarde een periode is geweest zonder dood, ziekte en lijden. Voordat de mens op aarde kwam, stierven dieren ook al en aten ze elkaar op – iets dat biologen versluiserend de voedselketen noemen. Wij zijn het paradijs kwijt.

Een aanknopingspunt

Op een bepaald punt is er echter wel aansluiting tussen ons moderne wereldbeeld en het getuigenis van de Bijbel. In Genesis 1:2 lezen we: “De aarde was nog woest en doods, en duisternis lag over de oervloed, maar Gods Geest zweefde over het water.” Dit is een merkwaardig vers. In plaats van ‘woest en doods’ zou je *tohoe we bohoe* ook kunnen vertalen met ‘bar en boos’. Het lijkt erop dat in het allereerste begin de bijbelschrijver iets bedreigends wil beschrijven. Dat klinkt ook door in de volgende woorden: ‘duisternis lag over de oervloed’. Duisternis is in de Bijbel (net als bij ons) een woord voor eenzaamheid en zinloosheid (bijv. Spreuken 4:19). Dit onheilspellende gevoel klinkt ook door in het volgende woord: ‘oervloed’.

Op de eerste dag schept God het licht in de duisternis. De duisternis krijgt alleen de nacht toebedeeld. De rest is voor de dag. Op de tweede dag maakt God een gewelf om de watermassa's te scheiden. Op de derde dag valt de aarde droog. Zo wordt de bedreigende macht van het water ingeperkt.

God zegt drie maal tegen de chaos: *opzij, opzij, opzij!* en op de vierde dag schept God de zon voor de dag en de maan als waaklampje voor de nacht, zodat we niet meer bang hoeven te zijn in het donker. Het water van de Genesis 1 is dus niet H₂O en als er over licht gesproken wordt gaat het niet om een verzameling fotonen.

Schepping betekent: God maakt de aarde bewoonbaar. Er is veel om bang te zijn in deze wereld en zeker in de betoverde wereld waarin de mensen vroeger leefden. Maar wat een geluk! God schept licht in de duisternis en laat de aarde droogvallen zodat wij erop kunnen wonen. Schepping betekent: God brengt orde in de chaos.

Het grootste raadsel

Wij moderne mensen zijn het paradijs kwijt. Dit is de kern van het conflict tussen geloof en wetenschappelijke kennis. Vele gelovige intellectuelen zeggen: geloof en wetenschap, geloof en evolutie kunnen prima samengaan

⁷ John Bimon, *Reconsidering a Cosmic Fall*, in: Science & Christian Belief 18 (2006), 71, <http://tinyurl.com/o43hxyx>.

Maar er zijn wel ongerijmdheden. We kunnen verrukt zijn over opgroeiende kinderen, ontluikende bloemen en betoverende landschappen. Maar de natuur heeft ook zijn schaduwkanten. De Grauwe Klauwier, die kevers prikt op de doornen van een struik, en ze in deze marteltoestand zo lang mogelijk in leven laat om de kevers op die manier vers te houden. Sommige sprinkhanen en spinnen, waarbij het wijfje na de liefdesdaad haar partner begint op te eten. De leeuw die, als een vrouwtje welpen heeft terwijl de vader van die welpen van het toneel is verdwenen, eerst deze welpen doodt om de volgende dag met het vrouwtje te paren - hoe heeft de goede God het kunnen bedenken?

De bewering dat er op dit punt geen problemen zijn, roept associaties op met de reclamewereld, waarin de minpunten van een bepaald product op een handige manier worden verzwegen. Als een kind door een verkeersongeval komt te overlijden dan is dat een groot drama, dat een gat slaat in het leven van de ouders. Voorgangers en theologen zullen over het algemeen met veel compassie reageren op zo'n gebeurtenis. Waarom is het algemeen aanvaard dat deze ervaringen vragen oproepen voor het geloof en waarom erkent men deze vragen niet voor de gruwelen die we overal in de natuur tegenkomen? Deze wereld is vol zinloos leed. Kindersterfte in Derdewereldlanden. Rampen, overstromingen, aardbevingen. Zinloze ziektes, die jonge mensen van hun toekomst beroven. Hoe kan het allemaal bestaan?

Het grootste raadsel van ons bestaan is dat het leven dubbelzinnig is. Hoe kan het zijn dat de natuur betoverend mooi is en tegelijk onverschillig en doof voor alle gruwelen? Hoe kan het zijn dat datgene dat ons verrukt, opgroeiende kinderen, samenhangt met onze sprakeloosheid, het afscheid, een gat in de grond en daaromheen ernstig kijkende mensen? 7 Miljard inwoners heeft onze aarde. Jonge mensen, oude ervaren mensen, mensen die gestudeerd hebben, analfabeten, gelovigen en niet-gelovigen. En er is niemand die het antwoord weet op deze eenvoudige vraag.

De Bijbel heeft ook geen oplossing voor dit raadsel. Het hart van de Bijbel is niet een stelsel, een systeem, een wereldbeschouwing. De Bijbel is het getuigenis van Gods handelen, Gods omgang met mensen van vlees en bloed. Christenen kennen God door de weg die hij ging met Abraham, door de bevrijding uit de slavernij onder Mozes, door de tirades van de profeten en ten slotte door het leven van Jezus Christus. God is niet de X, het extract van ons eindige bestaan. De Bijbel legt ons niet uit hoe God alomtegenwoordig, alwetend en almachtig is. Gelovigen kunnen dat hoogstens voor zichzelf concluderen. God is niet het systeem, de samenstelling der dingen, het logische resultaat van inductie en deductie. De God waar de Bijbel over spreekt is de God die zich openbaart, die een relatie aangaat met de mensen.